

Ο Καβάφης και η εποχή του

Γεννήθηκε στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου στις 29 Απριλίου του 1863 και πέθανε στις 29 Απριλίου του 1933.

(Ελλαδικός και Αλεξανδρινός αστισμός)

Οι καταστάσεις παρακμής στην ποίησή του είναι καρποί προσωπικής πείρας, αλλά προ πάντων κοινωνικής πείρας. Πού γεννήθηκε, πού έζησε, ποιούς δασκάλους είχε, πού εργάστηκε, με ποιους συναναστράφηκε και πότε ακριβώς έγιναν όλα αυτά. Να τα βρούμε και να διασταυρώσουμε τη φωτεινή τους δέσμη με το φως της πραγματικής ιστορίας της παροικίας της Αιγύπτου. Και πάλι δεν φτάνει. Χρειάζεται και ο φωτισμός του πνεύματος της εποχής εκείνης στην Αγγλία και τη Γαλλία, γιατί ο Καβάφης τρεφόταν με τη λογοτεχνία τους. Με όλους αυτούς τους φωτισμούς θα δούμε έναν άλλο άνθρωπο, που ζει με καταπληκτική ένταση τα δράματα και τα πάθη του καιρού του.

Τα χρόνια της ακμής

Η σύγχρονη Αίγυπτος – Ο χαρακτήρας του καθεστώτος.

Από τον 16^ο αι. ως την κατάκτηση του Ναπολέοντα η Αίγυπτος είναι μια παραμελημένη επαρχία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Το 1807 οι Άγγλοι κάνουν απόβαση για να προστατέψουν την Αίγυπτο από τους Μαμελούκους. Τους νικά ο Μοχάμεντ Αλυ και οι φελάχοι του Δέλτα τον αναγνωρίζουν πια εθνικό τους ηγέτη.. Δυο φορές αναμετρήθηκαν και νίκησε η Αίγυπτος, αλλά οι ξένες δυνάμεις και προ πάντων η Αγγλία, αυτός ο θανάσιμος εχθρός της Αιγύπτου, δεν επέτρεψαν να έρθει το τέλος του Οθωμανικού δεσποτισμού. Με την πολιτική της ισορροπίας των δυνάμεων στην Ευρώπη και το σύνθημα του Status quo προστάτεψαν το ψοφίμι της Πόλης περίπου 100 χρόνια και σκέπασαν τα Βαλκάνια, τη Μεσόγειο και την Εγγύς Ανατολή με αίματα και σκοτάδια. Στο έγκλημά τους αυτό κόλλησαν την ετικέτα « Ανατολικό ζήτημα » και ξόφλησαν με τις ιστορικές τους ευθύνες.

Ο ποιητής από το 1872 – 1879, δηλ. από 9-16 ετών μένει και ανατρέφεται στην Αγγλία, ήταν δηλ ένας Αγγλογραικός. Η Ελληνική φύσις τον εστόλισε με δυο στολίδια αγνώσ ελληνικά: με την απλότητα και τη διαύγεια. Η αγγλική του χάρισε γι ανάμνηση ίσως το βαθύ φιλοσοφικό αίσθημα και το μεγεθυντικό πρίσμα της μελαγχολίας, με το οποίο βλέπει κάθε τι και πρώτα απ' όλα τη ζωή.

Το άμεσο περιβάλλον

Πού σπούδασε ο Καβάφης; Ποιες ήταν οι καταβολές της θαυμαστής του ευρυμάθειας;

Το 1882 και για περισσότερο από 2 χρόνια μένει στην Πόλη. Εκεί οι ιδεολογικοί και γεωγραφικοί ορίζοντες του φυλετισμού του πλαταίνουν. Τι Αθήνα και τι Αλεξάνδρεια. Όλα τα νήματα του εμπορίου προπαντός, από την Πόλη ξεκινάνε και σ' αυτήν καταλήγουν. Με τις ορμήνιες του προπάππου του και πνευματικού του οδηγού Γιωργάκη Φωτιάδη κατασταλάζει στην πεποίθηση πως δυο είναι οι μεγάλοι συντελεστές της ενότητας και της προκοπής του Γένους: το εμπόριο και η κοινοτική οργάνωση.

Βρίσκεται στα Θεραπειά όταν συνέρχεται η συνδιάσκεψη των Ευρωπαϊκών δυνάμεων. Ο αγγλικός στόλος αποβιβάζεται στην Αίγυπτο. Ο Καβάφης μισούσε το νέο καθεστώς, την Αγγλική κατοχή.

Χάος και διάλυση

Η Αίγυπτος ήταν μια αυτόνομη χώρα, με δικό της στρατό και στόλο, με ανεπτυγμένο εμπόριο, καλά οργανωμένη γεωργία και καλό αρδευτικό σύστημα, συγκοινωνίες και μεταφορές βελτιούμενες, μεγάλα παραγωγικά έργα, επίπεδο πολιτισμού ανερχόμενο, εσωτερική ασφάλεια και τάξη, περιορισμένη εγκληματικότητα και ήρεμη

πατριαρχική ζωή στην ύπαιθρο. Οι αρνητικές πλευρές του καθεστώτος φέρανε το Δυναδικό Οικονομικό Έλεγχο. Αυτός και η Αγγλική κατοχή έπεσαν σαν λαίλαπα, γκρέμισαν και ξερίζωσαν τα πάντα. Παραμόρφωσαν την Αίγυπτο, την υλική και ηθική φυσιογνωμία της.

Το σύμβολο που συμπυκνώνει την περίοδο του ξεπεσμού είναι ο ηγεμόνας του τόπου Χεβίδης Τεουφίκ και ο αδερφός του πρίγκηπας Χουσεΐν , ο Σουλτάνος του Αγγλικού προτεκτοράτου της Αιγύπτου το 1914. Ολόκληρος ο συρφετός της Χεβιδικής οικογένειας , ξεφτιλισμένοι πρίγκηπες, συναγωνίζονταν ποιος θα ξεπουλήσει πρώτος στους ξένους τη χώρα που δόξασε ο πρόγονός τους Μοχάμεντ Αλυ. Η αγγλική κατοχή ήταν η στυγνή και βάνουση έκφραση της υποταγής της Αιγύπτου στο μεγάλο κεφάλαιο και κυρίως στο Αγγλικό. Το ξεχαρβάλωμα του κρατικού μηχανισμού από τους Άγγλους φαίνεται στον τομέα των δημοσίων έργων, του στρατού και του στόλου. Με τυφλή μανία ξήλωναν και ξεπουλούσαν τα πάντα. Φυσικά με τέτοιες συνθήκες ήταν μοιραίο να αυξηθεί η εγκληματικότητα.

Αυτήν την ατμόσφαιρα βρίσκει ο ποιητής επιστρέφοντας από την Πόλη. 1886-1892. Η σκληρή ανάγκη έσπρωξε τον Κων/νο να μπει έκτακτος γραφέας στις « Αρδεύσεις». Στο βίωμά του αυτό βρίσκεται η αρχή της Σατραπείας « Τι συμφορά ενώ είσαι καμωμένος οδοιπόρος για τα Σούσα». Ο Αρταξέρξης, δηλ οι Μήδοι και η Υπηρεσία Αρδεύσεων διευθύνονταν πλήρως από τους Άγγλους. Μετά το 1911 ο ποιητής έχει πια ενδώσει στο πνεύμα της παρακμής. Ο Τ. Μαλάνος είχε πει για τα χρόνια εκείνα της σιωπής. « Νύχτες ολάκερες τις περνά κρυφά έξω από το σπίτι του, σε συνοικίες ύποπτες, δωροδοκώντας υπηρέτες που τον υποβοηθούν και συνάμα τον εκβιάζουν.

Ιδεαλισμός και πραγματικότητα Ο φόβος της ζωής

Είναι 29 χρονών όταν πρωτομπαίνει στη βιοπάλη. Με την είσοδό του στις αρδεύσεις ένας κόσμος γκρεμίζεται. Δεν είναι μόνο ο ιδεολογικός ξεπεσμός που τον καταβάλλει. Είναι και η διαπίστωση της μόνωσης, της ανασφάλειάς του.

Έζησε και ανατράφηκε μέσα σ' ένα στενό, αποκλειστικό περιβάλλον. Στην Αγγλία κομμένος από το λαϊκό περίγυρο, στην Πόλη μέσα στους Φαναριώτες με την εθιμοταξία τους και το στόμφο, στην Αλεξάνδρεια με τους πρωτοκλασάτους. Μόνο τα βιβλία του άνοιγαν κάποια παράθυρα.

Ξαφνικά, ενώ είχε φτάσει σχεδόν στη μέση του δρόμου, τα Κεριά γραμμένα στα 1893, δηλ. στα 30 του, είναι ένας απολογισμός και μια προοπτική κάθε άλλο παρά αισιόδοξη. Όλα γκρεμίζονται. Από τη μελετηρή ατμόσφαιρα της μικρής του κάμαρης, βρίσκεται στ' αλώνι της βιοπάλης της ζωής. Έτσι θα του γίνει έμμονη ιδέα πως είναι άτυχος. « **Κάθε προσπάθειά μου μια καταδίκη είναι γραφτή**» η Πόλις. Και σε κάθε αναμέτρηση της δικής του τύχης με την τύχη οποιουδήποτε, ο Καβάφης ήταν καταδικασμένος να χάνει. « **Μέσα στο φόβο και στες υποψίες..... (Τελειωμένα)**. Το αίσθημα της ανασφάλειας έρχεται να ερεθίσει ακόμα περισσότερο τη λειτουργία της απόκρυψης. Ένας τρόπος προστασίας είναι και μεταμφίεση, η πανοπλία. Να ντύνεσαι και να συμπεριφέρεσαι όπως εκείνοι που ευνοήθηκαν από την τύχη.

Διπλοζωή

Για ένα διάστημα έκανε το μεσίτη στο χρηματιστήριο, όταν ήταν υπάλληλος στις αρδεύσεις. Από το 1895 ως το 1900 περίπου έκανε και τις δυο δουλειές μαζί. Ήταν συγκρατημένος και υπολογιστικός, για να μην του τυχαίνουν απρόοπτα.. Ήταν ένας βιρτουόζος της διπλοζωής, που τίμημά της έχει την ακοίμητη επιφυλακή.

Ποια επίδραση μπορούσε να έχει το επάγγελμα του μεσίτη Μπόρσας στη διαμόρφωση της βιοθεωρίας του ποιητή; Όταν είσαι Αλεξανδρινός και ζεις σ' ένα από τα μεγάλα σταυροδρόμια του κόσμου, μοιραία πλαταίνει ο πολιτικός σου

ορίζοντας. Όταν είσαι βαμπακάς ή μεσίτης Μπόρσας, τότε παθαίνεσαι. Μετέχεις ενεργά στα γεγονότα μ' όλους τους παλμούς της καρδιάς σου, μ' όλο το νευρικό σου σύστημα.

Χρόνια έζησε ο Καβάφης αυτήν την πυρετική ατμόσφαιρα, με τις ξαφνικές και ανέλπιστες ευτυχίες, την εκνευριστική αναμονή, το μαρασμό, τους πανικούς, τις απογοητεύσεις, τις κεραυνοβόλες καταστροφές. Στους Τρώες άζαφνα υπάρχει ένα μοτίβο δραματικής κίνησης που θυμίζει τις εναλλαγές μιας συνεδρίας χρηματιστηρίου, με το άνοιγμα, τον παροξυσμό και το κλείσιμο στα επίπεδα του ανοίγματος.

Ο σκεπτικισμός του.

« *Η τράπεζα του μέλλοντος* » (Ένα από τα ανέκδοτα και αποκηρυγμένα του ποιήματα.)

Την δύσκολη ζωή μου ασφαλή να κάνω - εγώ στην τράπεζα του μέλλοντος επάνω - πολύ λίγα συναλλάγματα θα βγάλω.

Κεφάλαια μεγάλ' αν έχει αμφιβάλλω - κι άρχισα να φοβούμαι μη στην πρώτη κρίσι τας πληρωμάς της σταματήσει.

Ποια είναι η τράπεζα του μέλλοντος;

Η κόλαση της Πόλης.

Τον Αύγουστο του 1894 γράφει την πρώτη μορφή του *Πόλις*. Μας δίνει μια από τις «αιώνιες» ανθρώπινες καταστάσεις. Θα συγκινεί όσο υπάρχουν άνθρωποι, που σπαράζονται γιατί διαψεύστηκαν τα όνειρά της νιότης τους. Ο Καβάφης νιώθει έναν κλοιό να τον σφίγγει. Να φύγει; Είτε στη Αλεξάνδρεια όμως, είτε στο Λονδίνο πάει, ή στην Κων/πολη, ο αγώνας του επιστήμονα, του πολιτικού και του εμπόρου προϋποθέτει μια ηθικότερη ζωή. Ενώ ο Καβάφης, όταν έλθ' η νύχτα με τις δικές της συμβουλές, με τους συμβιβασμούς και τις υποχρεώσεις της...όσο πιο δυνατή και μεθυστική είναι η γεύση της ηδονής που ανακαλύπτει, τόσο και πιο εξογκωμένη από τη φαντασία του βλέπει την εικόνα της πτώσης στις σταχτιές ώρες της μεταμέλειας.

Τα τείχη της οικονομικής απομόνωσης.

Τα *Τείχη*, ένα από τα πιο φορτωμένα με βαθύ συμβολισμό ποιήματα των ελληνικών γραμμάτων, είναι της ίδιας φλέβας με το Πόλις. Είναι ποίημα διαμαρτυρίας, καταγγελίας, ή απλώς παράπονου; Ποιους υπαινίσσεται με το αόριστο έκτισαν και έκλεισαν χωρίς λύπη, χωρίς αιδώ; Αφορά τους ανθρώπους της κάστας του, τους πρωτοκλασάτους. Απ' αυτούς περίμενε κατανόηση, βοήθεια. Μα αυτοί φέρθηκαν σκληρά. Χώθηκαν παντού και κρατούν τώρα όλα τα κλειδιά. Βέβαια κι αυτός θα μπορούσε ν' ανεβεί ψηλά όπως τόσοι και τόσοι άλλοι ίσοι του και κατώτεροί του, αλλά έπρεπε να συμμορφούται εμπρός σε κάθε κοινωνική σαπίλα. Όχι να εξακοντίζει κάθε τόσο εκείνα τα μισώ - μισώ. Έπρεπε να είναι καιροσκόπος, σαν τους δευτεροκλασάτους. Διαμαρτύρεται λοιπόν και καταγγέλλει ο Καβάφης μέσα από τα Τείχη, αλλά ο κυρίαρχος τόνος είναι παραπονετικός. Είναι η απελπισία ενός ανθρώπου, που έμεινε απ' έξω. Ακόμα κι όταν θα φτάσει ως τα παράθυρα, θα κάνει πίσω. Ίσως το φως θα 'ναι μια νέα τυραννία.

Στωικός μέσα στο λυκόφως.

1899-1901: Θερμοπόλες, Περιμένοντας τους βαρβάρους, Το Ναι και το Όχι.

Η έμπνευση αυτών των ποιημάτων. Τρία είναι τα κλειδιά: Τα πρώτο η συγκίνηση του προσωπικού βιώματος, η πηγή των περιστάσεων, το σύγχρονο γεγονός. Το δεύτερο, το ιστορικό γεγονός, σκεπάζεται σε ένταση από το πρώτο, είναι η ρεαλιστική σιδεροδεσιά. Το τρίτο κλειδί υποβάλλει, δεν εξαγγέλλει, η ενέργειά του αργή και επίπονη: το ψυχικό γεγονός του ποιητή. Η φωνή του, λεπτής και παιδεμένης ψυχής: σπαραγμός, κλαυσίγελος, σαρκασμός, παραίνεση... για τα όνειρα της προδομένης νιότης του.. Καθρεφτίζεται ο αιώνιος άνθρωπος.

Περιμένοντας τους βαρβάρους: Ο κολοσσιαίος οργανισμός-πολιτισμός είναι τέλειος. Τα πλοκάμια του αγκαλιάζουν σφιχτά όλον τον πλανήτη. Οι πολίτες νοσταλγούν τη ζωή του αρχέγονου πολιτισμού. Βάρβαροι είναι οι φελάχοι. Πολιτισμός οι Άγγλοι, δηλ. η Αγγλική κατοχή. Σε ποια πόλη διαδραματίζεται; Στη Ρώμη. Είναι η ιδανική, δηλ φανταστική. Σε προβολή η Αλεξάνδρεια. Όταν γίνεις τέλειος πολιτισμένος, εξάπαντος άμεσος συνέπεια είναι το να ξαναγίνεις βάρβαρος. Στα 1899 έρχεται το τέλος της επανάστασης του Μάχντι, δηλ. του Σουδάν. Βάρβαροι δεν υπήρχαν πια. Επί 14 χρόνια η ελπίδα ή ο φόβος της κατάκτησης της Αιγύπτου από τους Μαχντιστές κυβερνά τα πνεύματα. Η Αγγλία διατηρεί μια μόνιμη πηγή ανάφλεξης στις περιοχές του Νείλου, ο Μάχντι απειλεί να εισβάλλει στο Κάιρο. Υποσχεθήκαμε είπαν να τους προστατέψουμε και θα το κάνουμε ακόμα και παρά τη θέλησή τους.

Το 1899 πεθαίνει η Χαρίκλεια Καβάφη. Το πλήγμα για τον Κων/νο είναι αισθηματικό και οικονομικό. Στο περιοδικό Ταχυδρόμος ο Σωτήρης Λιάτσης γράφει: Όχι πλέον πενία και στέρησης αλλά η φοβερά και αποτρόπαιος πείνα μαστίζει μέγα μέρος της κατωτέρας τάξεως της παροικίας μας.

Και τώρα τι θα γένουμε χωρίς βαρβάρους; Χλευάζει ή σπαράζεται; Και τα δυο. Το 1911 παύει πια να είναι κοσμικός. Παραδίνεται εξ ολοκλήρου στις προσευχές και τις νηστείες της τέχνης του, της ποίησης.

Οι Θερμοπύλες του παροικιακού Ελληνισμού.

Το 1904-5 υπογράφεται η Εγκάρδια Συνεννόηση μεταξύ Αγγλίας και Γαλλίας. Ο Καβάφης γράφει τους Τρώες. Ο Αχιλλέας συμβολίζει τον Άγγλο στρατηγό Κρόμερ. Οι πείρες της ζωής του και η αμείλικτη λογική του καπιταλισμού, του δημιουργούν την πεποίθηση ότι ο κόσμος τελείωσε, η ζωή δεν έχει κανένα νόημα. Επί 25 χρόνια προσπαθεί να βρει έναν κανόνα ζωής Δεν είναι παρά ένα αργό κατέβασμα στο βασίλειο του Τίποτε. Ρομαντικός, στωικός, ρεαλιστής και απελπισμένος.

Η παραίτηση

Από το 1911 η ποίησή του από κοινωνική-ηθοπλαστική γίνεται ατομική-ηδονόχαρη. Ορόσημο είναι η Ιθάκη. Είναι η απόφαση της παραίτησης, η ανυπομονησία προσαρμογής. Δηλώνεται η αιτία της αναχώρησης. Το 1911 είναι ο αναγνωρισμένος ποιητής. Η ποίηση είναι γι αυτόν αυτοσκοπός. Η ποίηση της ηδονής και η ηδονή της ποίησης είναι το ίδιο.

Ο απατηλός γέρος

1911-1933. Ο Γ. Σεφέρης γράφει: Το Αλεξανδρινό στοιχείο στον Καβάφη: Είναι ο απατηλός γέρος της Αλεξανδρινής θάλασσας-Πρωτέας.. Το 1930 ο Καβάφης είπε στον Μαλάνο: « Είμαι κι εγώ Ελληνικός..» και τον επόμενο χρόνο γράφει; « Κι απ' την θαυμάσια πανελλήνιαν εκστρατεία.....βγήκαμ' εμείς. Ελληνικός καινούργιος κόσμος μέγας.»

Ρυτιδωμένος από την πείρα, υπολογιστικός, χαριτολόγος και ερμητικός, αινιγματικός και είρωνας, τυπικός, ευγενικός ως την υπερβολή, δείγμα της μεγαλοαστικής του υπεροψίας, γλιστρούσε μέσα από τις παγίδες, τα σκώμματα και τις ύβρεις, κολάκευε, υποχωρούσε, συμβιβάζονταν, έκανε το φοβισμένο και ύστερα γίνονταν άγρια θάλασσα κερδίζοντας τις μέρες και τα χρόνια, μ' έναν μοναδικό σκοπό στη ζωή του: να κρατήσει το έργο του, τα ποιήματά του πάνω από το τέλμα της μετριότητας, πάνω από τους κινούμενους άμμους της Αλεξάνδρειας.

Κοζάνη 5 Ιουνίου 2013

Γκουτζιαμάνη Γιάννα
φιλόλογος

